

XII. MENDEKO EUSKAL HERRIA SANTIAGO BIDEAN: LIBER SANCTI IACOBI V, 7

***Gidor Bilbao Telletxea
EHU, Gasteiz***

Santiagooren inguruko otoitz, kantu, sermoi, mirari eta kontakizunak biltzen dituen XII. mendeko *Liber Sancti Iacobi* liburuko V, 7 kapituluan, Santiago bideko lurralde eta herrien ezaugarriei buruz arituko dela iragartzen denean, orduko Euskal Herriari buruz dihardu gehienbat. Liburuari eta Aymeric Picaud ustezko egileari buruzko argitasunak eskaini ondoren, jatorrizko latin testua eta gure euskal itzulpena aurkezten ditugu. Eskoletan erabiltzeko moduan egokituta ere ematen dugu latinezko testua eraskinean.

In the V, 7 of the *Liber Sancti Iacobi*, a book written in the XII century that collects several prayers, song, sermons, miracles and stories concerning Santiago, in the passage where information is announced about the people and the lands across the way of Santiago, the book mainly deals with the Basque Country at that time. Together with clarifications about the book and about its presumable author, Aymeric Picaud, we offer the original text in Latin, as well as our translation into Basque. Finally, we also present in the appendix an adaptation of the Latin text for use in school.

Nahikoa ezagunak dira XII. mendean idatziriko *Liber Sancti Iacobi* deritzon azken liburuan garai hartako euskaldunen ustezko ohiturak aipatuz agertzen diren zenbait pasarte, gogorrenak eta gordinenak bereziki, baina zatitxoren bat baino ez da eman argitara euskaraz (Mirande & Peillen 1979: 46-47) eta sarriegi nahasi dira egileari eta liburuari buruzko berriak, iturria ondoegi ezagutu gabe. Horrenbestez iturriei buruzko zenbait argitasun eskaini ondoren, osorik aurkeztu nahi dugu aipatu liburuko V,7 kapituluaren latinezko jatorrizko testua, euskarazko itzulpenarekin eta argibideekin batera.

Aymeric¹ Picaud elizgizonari egotzi izan zaizkio *Liber Sancti Iacobi* 'Santiagoren liburua', 'Santiagori buruzko liburua' delakoan biltzen diren hitzak, baina gauza gutxi dakigu gizon honi buruz, ez dakigu jakin benetako ala asmatuiko pertsonaia den ere, eta benetakoia izanez gero, liburu osoaren edo zati baten egilea, moldatzailea, kopiagilea ala soilik liburua Santiagoko elizari ematen diona den. Izan ere gaur bertan ez dago adostasunik ikerlarien artean honi buruz².

Inozentzio II.a Aita Sainduak sinaturik eskuizkribuarekin batera eraskin gisa agertzen den gutun batetik dakigu Aymeric Picaud ustezko egileari buruz dakiguna³. Kalisto II.a

aita sainduak idatzi eta Aymeric Picaud Parthenay-le-Vieux hiriko apaizak Santiagora daraman liburua benetakoa eta onuragarria dela egiaztatzeko idazten du ustez Inozentzio II.ak agiri hau. Aymeric Picaud hau Vézelayko Santa Maria Magdalena herriko Olibero de Iscan bezala ere ezagutzen dela dioela dirudi –ez baita ulertzeko argia hori dakarren zatia (*qui etiam Oliuerus de Iscani uillae Sancte Magdalene de Uiliziaci*)– eta Girberga andere flandestarra dakarrela bidelagun. Datu hauek harturik eta Santiagoko eskuizkribuan bi orri lehenago agertzen den gorazarre-kantuaren egiletzakoia ere Parthenayko Aymeric Picaud bera dela kontutan izanda defenditu da gizon honen egiletasuna. Gainera V,5 eta V,9 kapituluaren izenburuan ere bigarren Aymeric bat (*cancellarius*) agertzen da, lehenengoarekin nahasi izan dena, baina itxura guztien arabera beste bat dela onartu behar duguna, hots Kalisto II.aren garaitik Inozentzio II.aren aita sainduen kantzeleri izan zen gizona. Baina edozein kasutan ere hala Inozentzio II.aren gutunak, nola kapituluaren izenburuetan agertzen diren izenek edo Kalisto II.ak liburuaren egiletasuna beretzat hartuz eskuizkribuaren hasieran ezarri duen idazkiak, ez dute literatur jolas batek edo nahita egiletasuna estali nahi

1. *Aymericus* da eskuizkribuetan agertzen den izenaren latinezko forma. Hortik *Aymeric*, *Aimeric*, *Aymerico*, *Aimery*... eta beste aldaera batzuk atera izan dira. Lehena hartu dugu, ziurrenik gehien zabaldua delako.

2. Manuel C. Díaz y Díaz jaunak duela bost urte ordurarteko iritziak bildu zituenetik (1988: 59-60, 81-87, 90-91) gauzak ez dira aldatu arlo honetan, 1993an ugaritu diren Santiago bideari buruzko ikerlari biltzarretan ikusi ahal izan denez. Esan dezagun bide batez, aurrerago azalduko ditugun beste iritzi eta datu askotan ere zordun gatzaiizkiola Santiagoko Unibertsitateko irakasle honi, bakoitzean aipatzen ez badugu ere.

3. Liburua amaitutzat eman ondoren beste hamaika orri (f. 214-225) ditu Santiagoko *Codex Calixtinus* eskuizkribuak (C hemendik aurrera), zenbait gorazarre-kantu eta otoitz bilduz. Hauen artean dago Inozentzio Aita Sainduaren gutuna (C f. 221 = Whitehill 1944: 399-400).

duen joko batek merezi dutena baino sinesgarritasun handiagorik.

Izan ere benetan nahasia da bilduma bat osatzen duen hain liburu anitzaren egiletasuna argitzea. Polito esan zuen Bédier-ek leienda epikoak aztertzean (Bédier 1912: III, 87-88) gure liburu honetan sasi-Leon batek egiaztatzen duela Santiagoren gorpuaren leku aldaketa, sasi-Turpin batek Karlomagnoren historia, sasi-Kalisto batek sasi-Leonen bula eta sasi-Turpinen kronika, sasi-Inozentzio batek sasi-Kalistoren lana eta era berean Aymeric Picaud eliz-gizonarena, agian sasi-Aymeric Picaud batena. Gauzak honela, onar dezagun noizbait liburu osoaren ardura izan duen norbait izan bada, beste daturik ez dugun bitartean Aymeric Picaud izena eman diezaiokegula, frantsesa, Compostela ingurukoa ala nongoa izan zen erabaki gabe, eta lana jatorrian espainiarra izanagatik azken moldaketan esku frantsesa ere izan zitekeela baztertu gabe.

Egilearen berri nondik nora dakigun –edo ez dakigun– ikusi ondoren liburuak hartu dituen izenen arazoa argitu behar da, lan osoarentzat zuzena lehena bakarrik izan arren bereizketa gabe erabili izan baitira *Liber Sancti Iacobi*, *Codex Calixtinus* eta *Liber Peregrinationis* izenak.

Ez dago ondo liburuaren edukia aipatzeko *Codex Calixtinus* izena erabiltzea, horrela liburu hori bilduz

geratu zaizkigun eskuizkribuetatik bat baino ez baitugu izendatzen, ziurrenik ezagutzen dugun zaharrena eta garrantzitsuena, baina bat. *Codex Calixtinus* 'Kalisto aita sainduaren eskuizkribua' deitzen zaio Santiago de Compostelako Katedraleko artxiboan den kodizeari ustez Kalisto II.a aita sainduak sinaturiko gutuna darmaalako hasieran josita, eskuizkribua berak idatzia dela ziurtatuz. Ziurrenik zaharrena eta garrantzitsuena dela esan dugu, izan ere XII. mendean idatzia da eta, baina ez da pentsatu behar jatorrizko bakarra berau denik, esku batek baino gehiagok egin baitituzte pergamino gainean eransketak eta zuzenketak beste eredu batzuk aurrean izanik⁴.

Antzinatasunean bigarrena Ripolleko eskuizkribua dela onartu ohi da⁵. Data zehatza ematen du Arnaldo del Monte Ripolleko lekaide kopiagileak idatzitakoari eransten dion oharrean⁶. 1173. urtean burutu omen zuen kopiaketa-lana Santiagon, asti handirik gabe zebilenez soilik II, III eta IV. liburuak osorik eta I eta V. ataletako zati batzuk aukeratuz. Honek esan nahi du 1173rako, eta ziurrenik 1172rako, transkripzio-lana luzea izan bide zen eta, bazela Compostelan *Liber Sancti Iacobi*-ren ale bat orain ezagutzen dugun osotasunarekin⁷. Ale hori *Codex Calixtinus* deitzen duguna ala beste bat izan zen ez dakigu.

Ezagutzen diren gainerako eskuizkribu guztiak beranduagokoak

4. Arazo paleografikoez bereziki Díaz y Díaz 1988: 70-72 eta 271-308 ikus daiteke.

5. Aragoiko Koroaren Artxiboa, Bartzelona, *ms. Ripoll 99*.

6. Behin baino gehiagotan eman da argitara gutun hau. Besteak beste Vielliarden liburuan aurki daiteke eraskin bezala latinezkoaren transkripzioa frantsesezko itzulpenarekin (Vielliard 1938: 126-131).

7. 1160. urtea onartu ohi da, orain azalduko ez ditugun beste arrazoibide batzuegatik, osotasunaren idazte-data bezala.

dira, Salamancako XIV. mendekotik hasi⁸ eta mundu guztian zehar zabaldu ziren *libellus* edo laburpenetararte⁹.

Liber Peregrinationis 'Erromesaldiko liburua', 'Erromes liburua' izena ere erabili dela *Liber Sancti Iacobi*-ren ordez esan dugu. Liburu osoa bost liburu edo atalek osatzen dute¹⁰. Bostak dira erabat ezberdinak edukiari dagokionean baina helburuetan elkarrekin lotuak. Lehen atala da luzeena, bera bakarrik beste laurak bezain luzea, eta ordu-liburu, meza-liburu eta elizkizunetan erabiltzeko otoitz, kantu eta sermoiez osatua da. Bigarren atala mirari-liburua da, Santiagok mundu guztian zehar eginiko mirariz hornitua¹¹. Hirugarren liburu laburrak Santiagoren gorpua Compostelara heldu zeneko kontakizuna azaltzen du. Karlomagnoen ondoan borrokatu zuen Turpin artzapezpikuak idatzi omen zuena da laugarren liburua, Pseudo-Turpin ezaguna, besteak beste Karlomagno eta Erroldanen historia kontatu eta Santiago bidea Frantziako erregearekin lotzen

duena. Bosgarren liburua da, azkenik, erromesaren gidaliburu bezala antolatu dena.

Gidaliburu bezala agerturik, lehenbizi Santiagorako ibilbidean aurkitzen dena azaltzen du (V,1-8 kapituluak) *itinerarii* delako literatur generoan egin ohi den modura, kontakizun ugari tartekatuz, eta behin Santiagora iritsiz gero Compostelako hirian eta batez ere hango katedralean ikusi behar direnak azaltzen ditu (V,9-11) *descriptions urbis* generoan egiten den erara. Ibilbidea azaltzean, bide ezberdinak nondik ziren esaten du, herrien izenak aipatzen ditu nola edo halako zerrenda eginez, aurkitzen diren ostatu-eritegi eta santutegien berri ematen du, ura non edan daitekeen eta non ez ere zehazten du... ustez gidaliburu oso batek eskaini behar dituen datuak eskainiz. Baina ez da inola ere gidaliburu orekatua, 50-70 kilometroko bidea egin behar diren egunak (gehiegitxo oinezkoarentzat) asko dira, adibidez, Aymericen aholkuak jarraituz

8. V. liburuaren facsimila argitaratu da aurten, transkripzioa eta zenbait ikerlanekin batera. Eskuizkribuari berari (BU, ms. 2631) buruz berriro ere Díaz y Díaz jaunak idatzirikoa irakur daiteke argitalpen honetan (Fundación Caixa Galicia 1993: 35-38).

9. Londresko Britainiar Bibliotekakoa, XIV. mendekoa (BL, *add.* 12213), Vatikanoko Biblioteka Apostolikokoa, XIV. mendekoa (BAV, *Arch. S. Pietro C. 128*) edo Pistoiaiko Estatuaren Artxibokoa (AS, *Docum. vari 27*) aipa daitezke eskuizkribu ezagun garrantzitsuenen artean. Eskatuta ditugu hauen eta beste batzuen argazki edota mikrofilmak, bereziki interesgarri izan baitaiteke guzti hauetan euskarazko hitzek duten transkripzioa ikustea, Santiagoko eskuizkribuan baino irakurketa zuzenagoak aurki daitezke batzuetan eta.

10. Behin bakarrik argitaratu dira orain arte bost liburuak batera (Whitehill 1944) eta gainera ale gutxi plazaratu zirenez ez da erraz aurkitzen. Latinezko testuaren transkripzioak huts gehiegi dituela ere esan egin behar da.

11. Liburu honetan agertzen da lehenbizikoz, adibidez, urkatu ondoren santuaren laguntzaz bizirik iraun zuen erromes semearen miraria (*C II, 5, f. 144-145* = Whitehill 1944: 267-268). Interesgarria izango litzateke istorio honen bilakabidea aztertzea, hemen hitz gutxitan kontaktzen den mirariak 241 ahapaldiko jekaldi bat osatzen baitu adibidez *Charlemagne* Zuberoako pastoraleko eskuizkribuetako baten XIX. mendean (cf. Oyharçabal 1991: 68-72, 341-369), *Saint Jacques* pastoralean ordea 234 ahapaldi eskuizkribu baten (Oyharçabal 1991: 379-395) eta 109 honen oinordeko den beste baten (Sü Azia Elkartearen eskuizkribua, ms. 2702), pastoral zaharretan ohi bezala literatur kontakizun unibertsal bat jorratuz euskaraz.

gero¹², eta guri orain axola digun V,7 kapituluan Toulousetik Gareserainoko bidea 31 hitzetan garbitzen badu, 391 behar ditu Toursetik Baionarainoko bideko zehaztasunak eskaintzeko eta 1254 Baionatik Burgoserainoko herrien ezaugarri eta gorabeherak azaltzeko (644 Baionatik Orreagarainokoa, *tellus Basclorum* 'euskal lurraldea' deitzen duenean eta 610 Orreagatik Burgoserainokoa, Aymericen *tellus Nauarrorum* 'nafar lurraldea' deiturikoa hain zuzen), Burgosetik Santiagorainokoa dago-kiona berriz 136 hitzetan garbituz.

De nominibus terrarum et qualitibus gencium que in ytinere Sancti Iacobi habentur 'Santiago bidean diren lurraldeen izenei eta herrien ezaugarriei buruzkoa' jarri diote izenburutzat V,7 kapitulu honi, baina ibilbide-zati bakoitzari dagokion hitz-kopuruak adierazten duenez gaur egun Euskal Herria deitzen duguna da egilearen arreta bereziki merezi izan duena. *tellus Basclorum* 'euskal lurraldea' eta *tellus Nauarrorum* 'nafar lurraldea' bereizten ditu, esan bezala, eta orobat *Bascli* 'euskaldunak' eta *Nauarri* 'nafarrak', baina ez die izen hauei guk gaur ematen diegun balioa ematen. Baionatik Orreagara bitarteko biztanleak dira *Bascli*, eguneko Ipar Euskal Herrikoak edo, eta Orreagatik hegoalderakoak *Nauarri*, gaur Hego Euskal Herria deitzen dugunean bizi direnak, bai gaurko nafarrak eta baita bizkaitar, arabar eta gipuzkoarrak ere, izan ere nafarrez orokorrean aritzean

hauetako batzuen ohitura bat zehazteko Bizkaia eta Arabakoak aipatzen ditu Aymericen (*in quibusdam horis eorundem, in Biscaglia scilicet et Alaua, dum Nauarri...*, hots 'hango [Nafarroako] eskualde batzuetan, Bizkaian eta Araban hain zuzen, nafarrek...')¹³. Nafarrak lehenbizikoz aurkeztean aipamen berezi bat du XII. mendeko idazleak *Nauarri* eta *Bascli* direlakoan arteko zerikusia zehazteko:

Nauarri et Bascli unius similitudinis et qualitatis in cibus scilicet et uestibus et lingua habentur, sed Bascli facie candidiores Nauarris appobantur.

Hots, "nafarrek eta euskaldunek itxura eta ezaugarri berdinak dituzte, janariak, jantziak eta hizkuntzari dagokionean hain zuzen, baina begitartea zuriagoa dute euskaldunek nafarrek baino". Aurrerago ere nafarren ohiturak azaltzean beste bi aldiz agertzen ditu ohitura jakin batzuk gaurko Ipar eta Hego Euskal Herriko biztanleak parekatuz (*Nauarri aut Basclus* 'nafarra edo euskalduna').

XII. mendekoak dira liburu honetan azaltzen diren lurralde eta herriak, baina gehiago ere hurbil gaitzke arkeologi datuak kontutan izanik V. liburu honen idazte-datara. Orreagan deskribitzen dituen eta deskribitzen ez dituen monumentuak bakoitzaren benetako eraikuntza-datarekin alderatuz eta goitik behera zehatz-mehatz azaltzen zaigun Santiagoko katedralean ez duela

12. Goicoechea 1972 eta Passini 1987 ikus daitezke *Liber Peregrinationis* delakoan proposatzen diren ibilaldiak benetan zenbat kilometrokoak diren eta nola dauden banatuta konturatzeko. Vázquez de Parga (Vázquez de Parga & Lacarra & Uria 1948-1949: I, 212-214) ondo erakusten du gidaliburu honek bidaiariari aurkezten dion bide eta egun-banaketa ez dena benetan jarraitzeko modukoa.

13. Honela zehazten du Koldo Mitxelena (1964: 49) bereizketa: "La distinción de *Bascli* y *Nauarri* no responde a la que hoy se suele hacer, sino a la que en los siglos XVI-XVII se establecía entre los *vizcainos* y los *vascos* de Ultrapuertos".

1135. urtean eginiko erretaula aipatzen kontutan izanik, 1135-1140 urteetan idatzi bide zen *Liber Peregrinationis* hau, ziurrenik idazleak berak 1130. urtean edo eginiko bidaiako datuak bilduz¹⁴.

Honaino esandakoarekin agian hobeto kokatuko dira XII. mendean Euskal Herriari buruz idatzitakoak, baina amaitu baino lehen merezi du testuaren atarian Jon Mirandek eta Txomin Peillenek duela hogeita hamarren bat urte argitaratu zuten *Igela* aldizkariko bigarren zenbakian Aymericen hitzetako batzuk euskaratzean erantsiriko oharra gogoratzea: “Ez utzi zuek ere arrotzeri gure karikaturaren egiteko axola. Bakoitzak bere burua joiten eta astintzen duenean ez du hainbeste min egiten”.

Gure testua eta euskarazko itzulpena

Santiago de Compostelako katedraleko *Codex Calixtinus* (C laburdurarekin aipatu dugu edizioan) eskuizkribu ezagunak ematen duen testua hartu dugu funtsean gurearen oinarritzat, ohi bezala laburdurak osatuz eta soilik puntuazioa (letra larri eta xeheak barne) aldatuz eguneko ohituretara. Romero de Leceak (Romero de Lecea & Guerra Campos & Filgueira Valverde 1971) argitaraturiko facsimila eta Vielliard (1938:

16-33) andereak eginiko edizioa izan ditugu aurrean transkripzioa burutzean. Leku bitan bakarrik aukeratu dugu Compostelako eskuizkribuak ematen ez duen irakurketa: *grugnis* hitzean, Fitaren proposamena (Fita & Vinson 1882: 11) onartu eta eskuizkribuetakoak baztertuz, eta euskarazko *ogui* hitzean, Salamancako kopiagileak eta Ripollekoak ulertu zutena hobetsi eta Compostelako eskuizkribuko *orgui* irakurketa okertzat emanaz.

Orain arte hirurak batera sekula agertu ez direnez, aparatu kritikoan eskaintzen ditugu Ripolleko (R laburdurarekin) eta Salamancako (S gure edizioan) eskuizkribuetan irakur daitezkeen aldaerak. Vielliarden aipatu edizioan agertzen den kotejoaz baliatu gara Ripolleko lekaideak idatzi zuena emateko; Salamancakoaren kasuan Fundación Caixa Galiciak (1993) argitara emaniko facsimila erabili dugu, benetan lagungarri izan zaigularik honekin batera María Araceli García Piñeiro eta Pilar del Oro Trigo andereek argitaratutako transkripzioa (Fundación Caixa Galicia 1993: 72-94).

Ez dago esan beharrik, euskaratu dugun testua geure edizioko testu nagusian eskainitakoa da, Compostelako eskuizkribukoa horrenbestez, aipaturiko bi salbuespenekin.

14. Kontutan izan behar da ordea, bereziki euskal hitzak hortxe daudelako (f. 196v), bifolio zaharra kendu eta bigarren esku batek (2 eskuak) idatzi eta erantsirikoa dela, besteak beste, 196 / 223 orriak dauden bifolio osoa (cf. Díaz y Díaz 1988: 261-269). 2 eskuaren lana 1172a baino beranduagokoa bide da, Ripolleko Arnaldo del Montek kopiatu zuenean oraindik testu zaharra baitzegoen (cf. Díaz y Díaz 1988: 273, 292-296), eta horrenbestez horixe izango genuke euskal hitz-zerrenda dagoen orria kopiatu zeneko *a quo* data.

Aipaturiko bibliografia*

- Bédier, J., 1912, *Les légendes épiques. Recherches sur la formation des Chansons de Geste*, Paris.
- Bravo, M., 1989, *Guía del Peregrino Medieval (Codex Calixtinus)*, Sahagun.
- Díaz y Díaz, M.C., 1988, *El Códice Calixtino de la Catedral de Santiago: Estudio codicológico y de contenido*, Santiago de Compostela.
- Fita, F., & Fernández Guerra, A., 1880, *Recuerdos de un viaje a Santiago de Galicia*, Madril.
- Fita, F., & Vinson, J., 1882, *Le codex de Saint-Jacques de Compostelle (Liber de miraculis s. Jacobi), livre IV*, Paris.
- Fundación Caixa Galicia, 1993, *Guía del peregrino del Calixtino de Salamanca*, Salamanca.
- Goicoechea, E., 1972, *Cartografía del Camino de Santiago*, Lizarra.
- Mirande, J. & Peillen, Tx., 1979, *Igela: euskaldun heterodoxoen errebista*, Donostia.
- Mitxelena, L., 1964, *Textos Arcaicos Vascos*, Madril [=ASJU-ren gehigarriak XI, 1990].
- Moralejo, A. & Torres, C. & Feo, J., 1951, *Liber Sancti Iacobi. Codex Calixtinus*, Santiago [=1992].
- Oyharçabal, B., 1991, *La pastorale souletine. Edition critique de "Charlemagne"*, ASJU-ren gehigarriak XVI, Donostia.
- Passini, J., 1987, *El Camino de Santiago. Descripción topográfica*, Madril.
- Romero de Lecea, C. & Guerra Campos, J. & Filgueira Valverde, J., 1971, *Libro de la Peregrinación del Códice Calixtino*, Madril.
- Vázquez de Parga, L. & Lacarra, J.M. & Uría Riu, J., 1948-1949, *Las peregrinaciones a Santiago de Compostela*, Madril [=1992].
- Vielliard, J., 1938, *Le guide du Pèlerin de Saint-Jacques de Compostelle*, Macon [=1990].
- Whitehill, W.M., 1944, *Liber Sancti Iacobi. Codex Calixtinus*, Santiago.

* Díaz y Díaz jaunak eskaintzen du *Codex Calixtinus* delako kodizea eta testuari buruzko bibliografia orokorra, gainera edizio oso eta zatikakoak, argazki eta facsimilak, itzulpen zahar eta berriak banan-banan aipatuz (Díaz y Díaz 1988: 119-133). Santiago bidea eta erromesaldiei buruzko bibliografia zabalak Vázquez de Parga, Lacarra eta Uriaren lanean aurki daiteke, lehen edizioan 1949rartekoa (Vázquez de Parga & Lacarra & Uría 1948-1949: III, 167-194) eta 1949tik 1992rartekoa 1992an Nafarroako Gobernuaren eskutik argitaraturikoan Fermín Miranda Garciak osaturik (Vázquez de Parga & Lacarra & Uría 1948-1949 [1992ko edizioa]: III, I-LXXXVIII).

***Liber Sancti Iacobi V, 7:
De nominibus terrarum et
qualitatibus gencium
que in itinere Sancti Iacobi
habentur***

In Beati Iacobi uatico, uia scilicet Tolosana, primitus, transito flumine Garona, inuenitur tellus Gasconica; et exinde, transitis Portibus Asperi, terra Aragoni, et inde Nauarrorum tellus usque ad Pontem Arge et ultra.

Per tramitem uero Portuum Cysere, post Turonicam inuenitur abilis et optima et omni felicitate plena tellus Pictaorum. Pictai sunt heroes fortes et uiri bellatores, arcubus et sagittis et lanceis in bello doctissimi, in acie freti, in cursibus uelocissimi, in ueste uenusti, in facie preclari, in uerbis astuti, in premiis largissimi, in hospitibus prodigi.

Inde tellus Sanctonensium inuenitur; inde transito quodam maris brachio et flumine Garona, Burdegalensium tellus que uino optimo et piscibus fertilis, sed lingua rustica habetur. Sanctonenses lingua rustici habentur, sed Burdegalenses rusticiores approbantur.

***Liber Sancti Iacobi V, 7:
Santiago bidean diren lurraldeen
izenei eta
herrien ezaugarriei buruzkoa***

Santiago bidean, Toulouseko ibilbidetik hain zuzen ere¹, Gaskonia-ko lurraldea aurkitzen da lehenen, Garona ibaia zeharkatu ondoren; gero, Somporteko mendatea zeharkatu ondoren, Aragoiko lurraldea eta ondoren nafarrena, Argako Zubiraino² eta are harantzago.

Garaziko Mendietako ibilbidetik ordea³, Tourseko lurraldearen ondoren, poitoutarren lurraldea dator⁴, aberats eta emankorra, ondasun oroz betea. Poitoutarrak gizon adoretu eta gerrarako iaioak dira, oso trebeak gerran arkuak, geziak eta lantzekin, gudazelaian bipilak, lasterketetan oso bizkorak, janzkeraz dotoreak, begitarte arraikoak, hitz egitean zuhurak, sariak ematen eskuzabalak, ostatua eskaintzeko atea zabalik dituztenak.

Gero Sainteseko lurraldea dago; gero, Garona ibaiaren itsasadarra igaro ondoren, Bordeleko lurraldea, ardo bikain eta arrain ugarikoa, baina larre-hizkuntza duena. Larre-gizonak bide dira Saintesekoak euren

ytinire] itinere S || garona] garonna R || tramitem] tramitem S || cysere] cisere S || abilis] ab illis S || pictai ... prodigi] om. R || premiis] primum S

1. Lau ibilbide nagusi ateratzen ziren Frantziatik, abiapuntua Paris, Vézelay, Le Puy eta Arles hirietan zutenak alegia. Lehen hirurak Ostabaten elkartzen ziren Pirinioak Garaziko Mendietatik zeharkatzeko eta laugarrenak Somportetik zeharkatzen zituen Pirinioak. Lehena eta azkena dira kapitulu honetan aipatzen diren bi ibilbideak, Toulousekoa Arlesetik abiatutikoa baita eta Vézelay nahiz Le Puytik Ostabatera bitarteko lurraldeei buruzko ezer ez baitu azaltzen.

2. Gares da Argako Zubia. Hemen elkartzen zen Toulouseko ibilbidea Pirinioak Garaziko Mendietatik (Orreagatik) zeharkatzen zituen bidearekin.

3. Ikus itzulpeneko lehen oharra.

4. Hiriburua Poitiersen duen lurraldea da Poitou.

Inde Burdegalenses Lande itinere dierum trium, fessis scilicet, inuenitur. Ipsa est tellus omni bono desolata, pane, uino, carne, piscibus, aquis et fontibus uacua, uillis rara, plana, sabulosa, melle tamen et milio et panicio et grugnis larga. Tu autem si in estate forte per eam transieris, faciem tuam studiose custodi a muscis immanissimis que *guespe* uel *tauones* uulgo dicuntur, que maxime ibi abundant. Et nisi diligenter pedem obseruaueris, in arena marina que ibi abundat usque ad genua uelociter lapsus fueris.

Transito uero hoc solo, inuenitur terra Gasconica, candido pane et optimo uino rubicundo larga, nemoribus et pratis, fluminibusque fontibus sanis apta. Gasconi sunt leuilogi, uerbosi, derisores, libidinosi, ebriosi, cibis prodigi, male induti pannis et gazis deuastati, bellis tamen assueti, sed hospitalitate pauperum precipui. Circa ignem sedentes, sine mensa comedere et cum uno cypho omnes bibere utuntur. Largiter comedunt et bibunt et male uestiuntur, et turpe subpositis paucis paleis, in putredine scilicet, familia cum domino et domina, omnes una recumbunt.

hizkuntzarengatik, baina Bordelekoak are larrekoagoak⁵.

Gero Bordeleko Landak datoz, hiru egun nekagarriko bidea. Ondasun orotan urria da lur hau, ogirik, ardorik, haragirik, arrainik, urik eta iturririk gabea, herri gutxi dituen, laua, hareatsua, ugaria ordea ezti, artatxiki, artaxehe eta txerritan⁶. Menturaz udan zeharkatzen baduzu lur hau, babestu zure aurpegia herriak *guespe* 'erlabio' edo *tauones* 'ezpara' deitu ohi dituen euli izugarrietatik, ugari baino ugariago baitira han⁷. Eta kontu handiz begiratzeko ez baduzu non zapaltzen duzun, laster sartuko zara belaunetaraino han ugari den itsas harean.

Lurralde hau igaro ondoren, Gaskoniako lurra dator, ogi zuri eta ardo beltz bikain ugariakoa, baso eta zelaiez eta ur oneko iturriak dituzten ibaiez ondo hornitua. Gaskoiak hitzontzi, berritsu, isekari, lizun, mozkorti, jatun, txarto jantziak eta bitxi gabekoak dira, gerrara ohituak ordea, baina behartsuekin abegitsuak oso. Mahairik gabe jan ohi dute suaren inguruan eserita, eta edalontzi bakarretik edan ohi dute guztiek. Jan eta edan, oparo egiten dute, txarto janzen dira eta lotsagarriro

burdegalenses] burdegalensis R || rusticiores] rustitiores S || plana] plena S || tamen] tantum R || grugnis *Fita Vielliard plq. edd.* gruguis C grugius S gruibus R || guespe] uespe R || gasconica] gasconica et terra basclorum R *qui lacunam habet usque ad* [in] uia sancti iacobi [ubi] est excellentissimus mons || fontibus] fontis S || gazis] gazas S || deuastati] denastati S || comedere] comedere S || omnes] omnis S || comedunt] comedunt S || male] malle S

5. Saintongera deitzen den mintzamoldea *langue d'oil* motakoa da, iparraldeko frantsesa bezala. Frantses horren aldean ezberdinagoa da Bordeleko gaskoia. Ohargarria da Sainteseko eta Bordeleko mintzamoldeei buruzko iruzkin hau, litekeena baita larrekotasun mailaketa honen azpian egilearen mintzamoldearekiko urruntasuna ezkutatzea. Horren arabera Saintes baino iparreragoko frantsesa izan liteke idazlea.

6. Eskuizkribu bakoitzak irakurketa bat ematen du (*gruguis*, *grugius*, *gruibus*) eta Fitaren proposamena onartu dugu guk, Vielliard eta beste editore batzuekin batera, *grunnio* aditzarekin zerikusia duen *grugnis* 'txerria' irakurritz. Salamancako eskuizkribuaren transkripzioa egin duten García Piñeiro eta Del Oro Trigok *gru(g)mis* 'garaua, bihia' irakurtzea proposatzen dute (Fundación Caixa Galicia 1993: 147)

7. Latin klasikoko *uespa* eta *tabanus* hitzen lurralde honetako forma arruntak dira hemen ematen direnak.

In huius terre exitu, uia scilicet Sancti Iacobi, habentur duo fluuii qui prope uillam Sancti Iohannis Sordue, alter scilicet ad dexteram et alter ad leuam fluunt, quorum unus dicitur *gauer* et alter *flumen*, qui sine rate nullo modo transmeari possunt, quorum naute penitus dampnantur. Cum enim flumina illa admodum stricta sint, tamen de unoquoque homine tam de paupere quam de diuite quem ultra nauigant, unum nummum more accipiunt, et de iumento quatuor, ui etiam indigne capiunt. Est etiam nauis illorum modica, unius arboris facta, equos minime recipiens, quam cum intraueris te ipsum caute custodi, ne forte in aquam cadas. Oportebit enim equum tuum per frenum trahere post te, extra nauim, per pelagum. Quapropter cum paucis ingredere nauim, quia si nimis honerata fuerit, cito periclitabitur. Multociens etiam tantam peregrinorum turmam naute, accepto precio, intromitunt, quod nauis subuertitur et peregrini in pelago necantur. Unde naute nequiter gaudent, captis mortuorum spoliis.

Inde circa Portus Cisereos habetur tellus Basclorum, habens urbem Baionam in maritima uersus septemtrionem. Hec terra lingua barbara habetur, nemorosa, montuosa, pane et uino omnibusque corporalibus alimentis desolata, excepto quia malis et sicera et lacte est consolata.

egiten dute lo denek batera lasto batzuen gainean, zikinean hain zuzen ere, etxeko guztiak ugazaba eta ugazabandreakin batera.

Lurralde honetatik irteteen, Santiago bidetik noski, bi ur-laster daude Sordeko Donibanetik hurbil, hain zuzen ere bat eskuinetara doana eta bestea ezkerretara, bat *gauer* 'erreka' deitzen zaiona eta bestea *flumen* 'ibaia'⁸. Biak ere ezin dira inola ere txaluparik gabe zeharkatu eta biziki gaitzetsi behar dira hemengo bateltzainak, ibai hauek estu-estuak izanik ere txanpon bana eskatu ohi baitute haatik beste aldera eramaten duten gizon bakoitzeko, hala txiroa nola aberatsa izanik, eta lau txanpon zamariengatik, are indarrez era lotsagarrian eskatuta. Gainera hauen ontziska txiki-txikia izaten da, arbola bakar batez egina, zaldiak ozta-ozta hartzen dituen. Horra sar zaitezenean kontu handiz ibili zeu, ez zaitezen menturaz uretara eror, eta hobe izango duzu beraz zaldia zeure atzetik eramatea, aho-uhaletik helduta, txalupatik kanpo, uretatik. Beraz ez sartu txalupara beste askorekin batera, pisu handiegia hartzen badu laster izango da hondoratzeko zorian eta. Gainera bateltzainek askotan, sarrera ordaina hartuta, hain erromestalde handia sartzen dute, non irauli egiten baita txalupa eta erromesak uretan ito. Horrekin maltzurki pozten dira bateltzainak, hildakoek utzitakoaz jabetzen baitira.

Gero Garaziko Mendietatik hurbil euskal lurrak⁹ datoz, itsasertzean

sint] fuit S || quem] que S || trahere] thare S || tantam] tanta S || quia] quod S || malis] malus S

8. Gave de Pau eta Gave d'Oloron deitzen dira gaur Sorde-l' Abbaye herritik hurbil elkartzen diren bi ibaiak.

9. *Basclorum* eta *Bascli* erabiltzen da beti liburu honetan sarriago *Bascorum* edo *Vasconum* eta *Basci* edo *Vascones* erabili ohi den lekuan. *Basclus/Nauarrus* bereizketari dagokionean ikus sarrera gisako argibideak, 'euskaldunak' irakurtzean gaurko Ipar Euskal Herriko euskaldunak ulertu behar baita eta 'nafarrak' irakurtzean Hego Euskal Herriko euskaldun guztiak.

In hac terra, mali portageri habentur –scilicet circa Portus Cisereos, uilla que dicitur Hostaualla et uilla Sancti Iohannis et Sancti Michaelis Pedis Portuum Cisere– qui penitus dampnantur. Exeunt enim obuam peregrinis cum duobus aut tribus iaculis, tributa iniusta uicapiantes. Et si quis transeuncium, secundum eorum petitionem, nummos illis dare noluerit, et iaculis illum percuciant et censum ab eo auferunt, exprobantes illum et usque ad femoralias exquirentes. Ipsi sunt feroces et terra in qua commorantur ferox et siluestris et barbara habetur; ferocitas uultuum similitudinisque lingue barbare eorum, corda uidencium illos expauescit. Cum non debeant rite accipere tributum nisi a mercatoribus tantum, a peregrinis et ab omnibus transeuntibus iniuste accipiunt; quando debent more accipere de qualibet re quatuor nummos uel sex, octo uel duodecim, duplum scilicet, capiunt.

Quapropter precipimus et exoramus ut hi portageri et rex Aragonensis ceterique diuites qui tributis pecunias ab eis accipiunt omnesque illorum consentientes, scilicet Raimundus de Solis et Uuianus de Acromonte et uicecomes de Sancto Michaele cum cunctis progeniis suis uenturis, una cum prefatis nautis et Arnaldo de Guinia cum omni progenie sua uentura, atque cum ceteris dominis aquarum predictarum qui ab eisdem

iparralderantz Baionako hiriarekin. Mintzaira basatiko lurra da, oihantsu eta menditsua, ogi, ardo nahiz bestelako janaririk gabekoa, sagarrak, sagardoa eta esnea ez bada.

Lur honetan, Garaziko Mendietatik hurbilean hain zuzen ere, Ostabat izeneko herrian, Donibane Garazin eta Donazaharren, biziki gaitzetsi behar diren bidasari-biltzaile gaiztoak daude. Erromesen bidera ateratzen dira bi edo hiru astamakilarekin, zuzengabeko zergak indarrez kenduz. Eta ibiltariren batek, eskatzen dizkioten moduan eman nahi ez badizkie txanponak, astamakilez astintzen dute eta daukan guztia kentzen diote, mehatxatuz eta barruko galtzetaraino arakatuz. Izugarriak dira eurak eta izugarri, landugabe eta basatia bizi diren lurra; hauen begitartearen eta euren mintzaira basatiaren izugarritasunak ikaratu egiten ditu ikusten dituztenen bihotzak. Legez merkatarien zergak baino ezin har ditzaketan arren, erromes eta bidazti ororengandik ere hartzen dituzte zuzengabe. Lege onean zernahirengatik lau edo sei txanpon jaso behar dituztenean, zortzi edo hamabi hartzen dituzte, bi halako hain zuzen.

Horregatik eskatzen eta erregutzen dugu bidasari-biltzaile hauek, Aragoiko Erregea¹⁰ eta hauengandik zergen dirua hartzen duten gainerako aberatsak eta guzti hau onartzen duten gainerakoak, hots, Raimundo Zuberoakoa, Bibiano Garamondarra, San Migeleko Bizkondea eta etorkizuneko hauen oinordetza osoak, aipatu batel-

transeuncium] transeuntium S || petitionem] petitionem S || uidencium] uidentium S || debeant] debent S || ab omnibus] omnibus S || pecunias] pecunias S || raimundus] rauriandus S || uiuianus] uiniamus S || et uicecomes de sancto michaele *mg. C*

10. Alfontso I.a Borrokalaria (1076-1134) da 1104 eta 1134 urteak bitartean Aragoi eta Nafarroako Errege izan zena.

nautis nummos nauigii iniuste accipiunt, cum sacerdotibus etiam qui penitentiam uel eucaristiam scienter illis tribuunt, uel officium diuinum eis faciunt, uel in ecclesia eos consenciunt, donec per longeuam ac patefactam penitentiam resipiscant, et modum in tributis suis ponant, non solum in sedibus episcopalibus terre illorum, uerum etiam in beati Iacobi basilica, peregrinis audientibus, sedule excommunicentur. Et quicumque prelatorum ex hoc, uel amore uel lucro, eis parcere uoluerint, anathematis gladio percuciantur. Sciendum quia ipsi portageri a peregrinis tributum accipere nullo modo debent, et naute prefati de duobus hominibus, scilicet de diuitibus, pro nauigio nisi unum obolum et de equo solum nummum accipere rite debent, de paupere uero nichil. Et magnas etiam naues in quibus iumenta et homines largiter queant intrare habere debent.

In terram etiam Basclorum, uia Sancti Iacobi est excellentissimus mons quod dicitur Portus Cisere, aut quia porta Yspanie ibi habetur aut quia per illum montem res necessarie de alia terra ad aliam transportantur; cuius ascensus octo miliariis et descensus similiter octo habetur. Sublimitas namque eius tanta est quod uisa est usque ad celum tangere, cuius ascensori uisum est propria manu celum posse palpitari; de cuius fastigio potest uideri mare Brittanicum et occidentale et hora

tzainekin batera eta Arnaldo Giniako eta etorkizuneko oinordetzarekin¹¹, eta bateltzain horiengandik zuzengabe zergaren dirua hartzen duten aipatu uretako jaunekin, orobat horiei jakinaren gainean aitortza nahiz eukaristia eskaintzen dizkieten edota eliz otoitza egiten dieten edota elizan onartzen dituzten apaizekin batera, gogotik eskumikatuak izan daitezela, hala bakoitzaren lurretako gotzain-hirian, nola Santiagoko basilikan erromesen aurrean, hoben-neke luze eta agerikoaren bidez damutu eta neurriko zergak jar ez ditzaten bitartean. Eta anatemaren ezpatak jo dezala maitasunez nahiz diru bila horiei hoben hau barkatu nahi diezaien edozein elizburu. Jakin beharrekoa da bidasari-biltzaile horiek ez dutela erromesengandik batere zergarik hartu behar, eta aipatu bateltzainek ez dutela bidasari bezala obolo bat baino hartu behar lagun biko, aberatsak izanez gero jakina, eta zaldiarengatik txanpon bakar bat, baina txiroengandik ezer ez. Eta gainera itsasontzi handiak izan behar dituzte, zamariak eta gizonak zabal sartzeko bestekoak.

Oraindik euskal lurretan, Santiago bidetik, mendi oso garai bat dago *Portus Cisere* [Port de Cize-Garaziko Mendatea] deitzen dena, edo Espainiako atea hantxe dagoelako edo mendi honetatik zehar garraiatzen direlako lurralde batetik bestera beharrezko gauzak¹². Zortzi miliakoa da goranzkoa eta beste zortzikoa behearanzkoa. Izan ere hainbestekoa da bere garaiera non zerua jotzen duela

uoluerint] noluerint S || uia sancti iacobi est] *inde ab* in uia sancti iacobi ubi est R *excipit* || quod] qui R || yspanie] hispanie R || octo habetur] icto habetur S || palpitari] palpitare R || occidentale] occidentalem S

11. Ez dakigu ezer ziur lau gizon hauei buruz.

12. Donibane Garazitik hasi eta gaur Frantzia eta Espainiaren arteko muga dagoen Bentartea Lepora doa gailurrez gailur, Hostategi eta Leizar Atekatik egungo G.R. 65 oinezko bidea jarraituz, hemen deskribitzen den bidea, gero Ibañetara jaisteko.

etiam trium regionum, scilicet Castelle et Aragoni et Gallie. In sumitate uero eiusdem montis est locus quod dicitur Crux Karoli quia super illum securibus et dolabris et fossoriis ceterisque manubiis, Karolus cum suis exercitibus in Yspaniam pergens, olim tramitem fecit signumque dominice crucis prius in eo eleuauit et tandem, flexis genibus, uersus Galleciam Deo et Sancto Iacobo precem fudit. Quapropter peregrini, genua sua ibi curuantes uersus Sancti Iacobi patriam, ex more orant et singuli singula uexilla dominice crucis infigunt. Mille etiam cruces ibi possunt inueniri, unde primus locus orationis Sancti Iacobi ibi habetur. In eodem monte, antequam Christianitas in horis yspanicis ad plenum augmentaretur, Nauarri impii et Bascli peregrinos ad Sanctum Iacobum pergentes non solum depredari, uerum etiam ut asinos equitare et perimere solebant.

luxta uero montem illum uersus scilicet septemtrionem, est uallis que dicitur Uallis Karoli in qua hospitatus fuit idem Karolus cum suis exercitibus quando pugnatore in Runciaualle occisi fuere; per quam etiam multi peregrini ad Sanctum Iacobum tendentes transeunt, nolentes montem ascendere.

baitirudi, eta igotzen duenari zerua bere eskuarekin uki lezakeela iruditzen baitzaio. Honen gailurretik Britainiar Itsasoa eta Mendebaldekoa ikus daitezke¹³ eta hiru herrialderen mugak, hain zuzen ere Gaztela, Aragoi eta Frantziarenak¹⁴. Mendi honetako tontorrean Karlomagoren Gurutzea deitu ohi den lekua dago¹⁵, Karlomagnok, bere armadarekin batera Espainiarantz zihoala, bidea ireki zuelako aspaldi aizkora, pikotx, aitzur eta bestelako tresnen laguntzaz eta han lehenbizi Jaunaren gurutzearen seinalea egin eta gero, belaunikaturik Jainkoari eta Santiagori egin zielako otoitz Galiziara begira. Honegatik erromesek han belauniko jarri Santiagoren herrira begira eta ohiturari jarraituz otoitz egiten dute eta bakoitzak Jaunaren gurutzearen bandera bat sartzen du lurrean. Mila gurutzeraino aurki daitezke han eta horregatik Santiagoren lehen otoitz-leku gisa hartzen da hau. Kristautasuna Espainiako lurretan erabat zabaldu baino lehen mendi honetan nafar eta euskaldun dongeek Santiagorantz zihoazen erromesei lapurretan egin ez eze asto gainean bezala ibili ohi zitzaizkien gainean eta hil egiten zituzten.

Mendi honen ondoan iparralderantz Valcarlos [Luzaide] deituriko harana dago, non Karlosek berak hartu baitzuen ostatu bere arnadarekin, bere

sumitate] summitate S || quod] qui R || yspaniam] hispaniam R || infigunt] infigent S|| yspanicis] hispanicis R || nauarri] nauarii S || per quam] postquam S

13. Britainia aldera, hots Iparraldera, nahiz Mendebaldera begiraturaz, itsasoa, Atlantiar Ozeanoa (Bizkaiko golkoa) hain zuzen, ikus daitekeela gailurretik esan nahi du ziurrenik honekin.

14. Ez du Nafarroa aipatzen Aragoirekin bat eginda izan zelako 1076tik 1134ra bitartean. Antso V.a Ramirez (1076-1094), Pedro I.a (1094-1104) eta Alfonsos I.a Borrokalaria (1104-1134) Nafarroa eta Aragoiko errege izan ziren.

15. Antzinan (VIII.etik XV. menderarte edo) mugarri ere izan zen gurutze hau Ibañetan zegoen ziurrenik, baina mende honen hasieratik askok bilatu duten arren ez dirudi aztarnarik utzi duenik.

Postea uero in descensione eiusdem montis, inuenitur hospitale et ecclesia in qua est petronus quem Rotolandus heros potentissimus, spata sua, a summo usque deorsum per medium trino ictu scidit.

Deinde inuenitur Runciauallis, locus scilicet quo bellum magnum olim fuit factum in quo rex Marsirus et Rotolandus et Oliuerus et alii pugnatores cum XL milibus christianorum simul et Sarracenorum occisi fuere.

Post hanc uallem inuenitur tellus Nauarrorum que felix pane et uino, lacte et pecoribus habetur. Nauarri et Bascli unius similitudinis et qualitatibus in cibis scilicet et uestibus et lingua habentur, sed Bascli facie candidiores Nauarris approbantur.

Nauarri pannis nigris et curtis usque ad genua tantummodo, Scotorum more, induuntur et sotularibus quos *lauarcas* uocant, de piloso corio scilicet non confecto factas, corrigiis circa pedem alligatas, plantis pedum solummodo inuolutis, basibus nudis, utuntur. Palliolis uero laneis scilicet atris, longis usque ad cubitos, in effigie penule fimbriatis, quos uocant *saias* utuntur.

borrokalariak Orreagan hil zituztenean. Santiagorantz doazen erromes asko ere hemendik igarotzen dira, mendia igo nahi ez dutenak.

Gero mendi honetatik beheranzkoan ostatus-eritegia eta eliza daude, non Erroldan heroi boteretsuak bere ezpatarekin hiru kolpetan goitik behera erdibitu zuen harkaitza baitago¹⁶.

Ondoren Orreaga dator, behinola Martsilio erregea, Erroldan, Oliberos eta beste borrokalari batzuk berrogei mila kristau eta mairurekin batera hil ziren gudaldi handia gertatu zen lekua hain zuzen ere¹⁷.

Haran honen hurrengo, nafar lurraldea dator, ogi eta ardo, esne eta ganadutan aberatsa¹⁸. Nafarrek eta euskaldunek itxura eta ezaugarri berdinak dituzte, janariak, jantziak eta hizkuntzari dagokionean hain zuzen, baina begitartea zuriagoa dute euskaldunek nafarrek baino.

Nafarrak belaunetarainoko oihal beltz laburrekin janzen dira, eskoziarren erara, eta *lauarcas* 'abarkak' deitzen dituzten oinetakoak erabiltzen dituzte, ondu gabeko larru iletsuz eginak, oinetara lokarriz lotuak, oinazpiak soilik inguratu eta gainerakoa agerian uzten

quem] que S || rotolandus et] rotholandus et S || cum XL milibus RS C.XL. milibus C CXL milibus *Fita* || inuenitur] inuenerunt S || pecoribus] peccoribus S || et uestibus] uestibus S || sotularibus] sutularibus R || *lauarcas*] *auarcas* R *lauartas* S || scilicet non] scilicet et non S || *saias*] *sayas* S

16. Hemen dioenetik Ibañetako ostatus-eritegia eta elizaz ari dela dirudi, *deinde* 'ondoren' baitator Orreaga. Horrela onartzen dute egile batzuek, Erroldanen harria beranduago eraman zela Orreagara aipatuz (cf. Bédier 1912: III, 316-320). Baina badira hemen Orreagako ostatus-eritegiak (1127 edo 1132 urteak aipatzen dira sortze-data bezala) eta elizaz ari dela diotenak ere (cf. Vázquez de Parga & Lacarra Uría 1948-49: 98-108); hauen alde *Liber Sancti Iacobi*-ko V,8 kapituluan Erroldanen oroigarriez ari deneko ondoko zatia aipa daiteke: *super petronum in Runciavalle quedam ecclesia fabricatur* 'eliza bat ari dira eraikitzen Orreagan harriaren gainean' (Vielliard 1938: 78).

17. Orreagako gudaldi honek (778. urtea) leku garrantzitsua du Compostelako erromesaldia eta penintsulako mairuen aurkako Mendebaldearen gurutzada lotzen dituen *Liber Sancti Iacobi IV* liburuan.

18. *Nauarrus* / *Basclus* bereizketari dagokionean ikus sarrera gisako argibideak.

Hi uero turpiter uestiuntur et turpiter comedunt et bibunt. Omnis namque familia domus Nauarri, tam seruus quam dominus, tam ancilla quam domina, omnia pulmentaria simul mixta in uno catino, non cum cocleariis sed manibus propriis, solet comedere et cum uno ciphō bibere. Si illos comedere uideres, canibus edentibus uel porcis eos computares.

Sique illos loqui audires, canum latrancium memorares. Barbara enim lingua penitus habentur, Deum uocant *Urcia*, Dei genitricem *Andrea Maria*, panem *ogui*, uinum *ardum*, carnem *aragui*, piscem *araign*, domum *echea*, dominum domus *iaona*, dominam *andrea*, ecclesiam *elicera*, presbiterum *belaterra*, quod interpretatur pulcra terra, triticum *gari*, aquam *uric*, regem *ereguia*, Sanctum Iacobum *laona domne lacue*.

Hec est gens barbara, omnibus gentibus dissimilis ritibus et essentia, omni malicia plena, colore atra, uisu iniqua, praua, peruersa, perfida, fide uacua et corrupta, libidinosa, ebriosa, omni uiolentia docta, ferox et

duzenak. Ilezko gainjantzi beltz batzuk erabiltzen dituzte ordea, luzeak, ukalondoetarainokoak, azpilduradunak longainen antzera, *saias* deitzen dituztenak.

Zinez itsusi janzen dira eta itsusi jan eta edaten dute. Nafar etxeko guzti-guztiek, hala jopuak nola ugazabak, hala neskameak nola ugazabandreak, jateko guztia lapiko bakarrean nahasita jan ohi dute, koilararekin barik bakoi-tzak bere eskuekin, eta edan edalontzi bakarretik edaten dute. Jaten ikusiko bazenitu, jaten ari diren txakur edo txerritzat hartuko zenituzke.

Berbetan entzungo bazenitu, adausika ari diren txakurrekin oroituko zinateke, hizkuntza erabat basatia baitute: Jainkoari *Urcia* deitzen diote, Jainkoaren Amari *Andrea Maria*, ogiari *ogui*, ardoari *ardum*, haragiari *aragui*, arrainari *araign*, etxeari *echea*, etxeko jaunari *iaona*, etxeko andreaki *andrea*, elizari *elicera*, apaizari *belaterra* esan nahi baita *pulcra terra* 'lur ederra', gariari *gari*, urari *uric*, erregeari *ereguia*, Santiagori *laona domne lacue*¹⁹.

Herri basatia da hau, beste herri guztietatik ezberdina ohituretan eta iza-

familia] familie S || solet] solent R solus S || comedere] comedere R || ciphō] cypho RS || latrancium] latrantium S || urcia] uiria S || andrea maria] andream mariam S || ogui RS orgui C || aragui] argui S || iaona] ioana S || triticum] triticum S || ereguia] et reguia R eregma S || iaona] ioana S || domne] d^onē R || uisu] uisum S

19. Merez du Koldo Mitxelenak euskal testu zaharrak aztertzean hitz hauei buruz idatzitakoa (1964: 49-51) hemen laburbiltzea. Zuzenean testu honetan baino agertzen ez den *Urcia* 'Jainkoa' hitza aztertzean, ez du uste 'jainkoa' esan nahi eta errakuntzaz 'zerua' esan denik, beste hizkuntza batzuetan ere erlazionatzen diren kontzeptuak direnez euskaraz ere erlazionaturik izatea baztertzen ez duen arren; nolana ere hitz konposatueta ('ekaitz' zeru' esan nahi duen *or(t)z/ost-* erroarekin duela zerikusia aipatzen du, azken-*a* mugatzailea delarik. Beharrezko ez den mugatzailea dute *laona domne lacue* (Axularren lanetan *londone lacue*) eta *Andrea Maria* (agian hobe *Andredena Maria*) hitzek. Gainerakoetan forma mugatuan eman dira batzuk eta mugagabeen besteak. *uric* forma partitiboan dago eta *elicera* hitzean ez dakigu alatiboa ('nora' adieraziz) dagoen ala zaraitzuerako moduko absolutu ('nor' adieraziz) mugatua (*elizara* absolutu mugatua eta *eliza* absolutu mugagabea). *ardum* hitzean bukaerako *-m* ez da latinezko akusatiboaren deklinabide atzizkia, aurreko bokalaren sudurkaritasuna adierazteko bidea baino. Orobat *araign* hitzak, bokal sudurkaria izan zuen antzina (eusk. zah. *arrāi*). *belaterra* hitzari dagokionean, Aymericen azalpena zentzugabekoa dela esan eta jatorri erromanikoa aitortu ondoren Leizarragaren adibide bat gogorarazten du: *bereterra ala laicoa*.

siluestris, improba et reprobā, impia et austera, dira et contentiosa, ullis bonis inculta, cunctis uiciis et iniquitatibus edocta, Getis et Sarracenis consimilis malicia, nostre genti Gallice in omnibus inimica. Pro uno nummo tantum perimit Nauarrus aut Basclus, si potest, Gallicum.

In quibusdam horis eorundem, in Biscaglia scilicet et Alaua, dum Nauarri se calefaciunt, uir mulieri et mulier uiro uerenda sua ostendunt. Nauarri etiam utuntur fornicatione incesta pecudibus; seram enim Nauarrus ad mule sue et eque posteriora suspendere dicitur, ne alius accedat sed ipse. Uulue etiam mulieris et mule basia prebet libidinosa. Quapropter ab omnibus peritis sunt corripiendi Nauarri.

In campo tamen belli, probi habentur, ad assiliendum castrum improbi, in decimis dandis legitimi, in oblationibus altarium assueti approbantur. Per unum quemque enim diem, dum ad ecclesiam Nauarrus uadit, aut panis aut uini aut trictici aut alicuius substantie oblationem Deo facit.

eran, zeinnahi gaiztakeriaz betea, kolorez beltza, itxuraz maltzurra, gaiztoa, okerra, doilorra, hitzik gabekoa eta ustela, lizuna, mozkortia, bortizkeria orotan iaioa, izugarri eta landugabea, makur eta zitala, fedegabe eta errukigabea, anker eta kalapitaria, batere dohainik gabea, bizio eta maltzurkeria guztietan ikasia, getarren²⁰ eta mai-ruen parekoa gaiztotasunean, gure herri frantsesaren etsaia arlo guztietan²¹. Txanpon bakar bategatik hiltzen du frantsesa, ahal badu, nafarrak edo euskaldunak.

Hango eskualde batzuetan, Bizkaian eta Araban hain zuzen, nafar gizonezkoek andrazkoei eta andrazkoek gizonezkoek, lotsariak erakusten dizkiete elkarri, berotzen diren bitartean. Gainera haragikeria lohian lotzen dira abereekin nafarrak; hesgailua zintzilikatzen omen die nafarrak mando emeari eta behorrari gibelaldean, berak baino ez izateko hartarako bidea. Gainera musu likitsak ematen dizkio andreak eta mando emearen aluari. Horregatik gaitzetsi egin behar ditu nafarrak heziketadun orok.

Gudazelaian ordea kementsutzat jotzen dira, gazteluak erasotzeko neka-

et reprobā] reprobā R || contentiosa] contentiosa S || ullis bonis inculta] nullis bonis culta R || edocta] edoctis S || getis et sarracenis] genti sarracenorum R gentis et sarracenis S || gallice] gallecie RS et gallie add. s.l. R || inimica] inimici S || uir] ubi S || uerenda] ueneranda S || pecudibus] in peccudibus R || quemque enim] enim quemque RS || uini] pani S || trictici] tritici RS || substantie] substantie S

20. Krudeltasunaren eta ankerkeriaren sinboloa zen erromatarrentzat Danubio ibaiak itsasoarekin bat egiten duen lekuan (gaurko Errumania aldean) bizi zen getarren (*Getae*) herria. Traziar eta daziarren oinordeko zen herri honetan hil zen Obidio erbesteraturik eta bere lanetan isladatu zuenetik ezagutu zuten Erdi Aroan ere herri gaiztoaren eredu bezala.

21. Garrantzitsua da hemen Salamancako eta Ripolleko eskuizkribuek ematen dituzten aldaerak ikustea. Santiagoko eskuizkribuak *nostre genti Gallice* 'gure herri frantsesaren' ematen duen lekuan *nostre genti Gallecie* 'gure Galiziako herriaren' aldaera idatzi dute (Ripollekoan berriro lerro artean *et Gallie* gehituz). Kopiagile nagusia frantsesa zela defenditzeko erabili dira hitz hauek, baina esanguratsua izan daiteke beste esku-izkribuetako aldaerak bat etortzea, are gehiago sarrera gisako argibideetan esan bezala kalistinoko orri hau berau (f. 196) beranduago erantsirikoa dela kontuan izanik ez baitakigu jatorrizkoan *Gallice* argi idatzita ala zuzenketa edo ukituren batekin zegoen. Kapitulu honetako azken esaldian ere agertzen da *Galleciani uero genti nostre Gallice magis... concordantur*, baina hor ez zegoen aldatzerik, bi herrien arteko konparaketa izanik zentzua galtzen baitzuen.

Ubicumque Nauarrus aut Basclus pergit, cornu ut uenator collo suspendit et duo iacula aut tria que *auconas* uocat ex more manibus tulit. Cumque domum ingreditur et regreditur, ore sibilat ut miluus et dum in secretis locis uel in solitudinibus rapacitatis causa latens, socios silentio conuocare desiderat, uel more bubonis cantat, uel instar lupi ululat.

Tradi solet illos ex genere Scotorum descendisse, pro eo quod similes illis sunt moribus et similitudine. Iulius Cesar, ut traditur, tres gentes, Nubianos scilicet, Scotos et Cornubianos caudatos, ad expugnandum Yspanorum populos, eo quod tributum ei reddere nolebant, ad Yspaniam misit, precipiens eis ut omnem sexum masculinum gladio interficerent femineumque tantum ad uitam reseruarent. Qui cum per mare terram illam ingressi essent, confractis nauibus suis, ab urbe Barquinona usque ad Cesaraugustam et ab urbe Baiona usque ad montem Oque, igne et gladio deuas tauerunt. Hos fines transire nequuerunt, quoniam Castellani coadunati illos expugnantes a finibus suis eiecerunt. Illi autem fugientes uenerunt ad montes marinos qui sunt inter Nageram et Pampiloniam et Baionam, scilicet uersus maritimam, in terra

ezintzat. Hamarrena ordaintzen zintzoak omen dira, aldareetako opariak eskaintzen iraunkorrak, nafarra elizara doan bakoitzean ogiaren, ardoaren, gariaren edo beste opagaien baten eskaintza egiten baitio Jainkoari.

Noranahi doala nafarra edo euskalduna, adarra eraman ohi du idunetik zintzilik ehiztariak bezala eta *auconas* 'azkonak' deitzen dituen bi edo hiru jaurtigai eskuetan. Etxera sartu edo irtetean miruak bezala egiten du txistu ahoarekin eta leku ezkutuan edo bakartian lapurretan egiteko gordeta egon eta lagunei isilean deitu nahi dienean hontzaren modura kantatzen du edo otsoaren erara egiten du ulu.

Eskoziar jatorrikoak direla esan ohi da, hauen antzekoak baitira ohiturak eta tankerari dagokienean. Julio Zesarrek hiru herri, hots, nubiarrek, eskoziarrek eta buztandun kornuallestarrak bidali omen zituen Hispaniara zergak ordaindu nahi ez zizkiotenez herri hispaniarrak menderatzera, gizonezko denak ezpataz hil eta andrazkoak soilik uzteko bizirik aginduz²². Hauek lurralde hartara itsasoz iritsi zirenean, itsasontziak apurtu eta dena suntsitu zuten suaz eta ezpataz, Bartzelonako hiritik Zaragozaraino eta Baionatik Oca Mendiataraino²³. Ezin izan zituzten muga hauek zeharkatu, Gaztelakoek elkaturik hauei aurre eginez euren mugetatik kanpora jaurti baitzituzten.

uocat] uocant *R* uocas *S* || tulit] ferens *R* || cantat] *om.* *S* || uel instar] ad instar *R* uel instam *S* || nubianos] nubilianos *S* || scotos] scoitos *S* || yspanorum] hispanorum *R* || yspaniam] hispaniam *R* || femineumque] femineum *R* || essent] fuissent *S* || igne et] et igne et *S* || castellani] castellam *S* || pampiloniam] pampilonam *S* || et baionam *mg.* *C*

22. Maximo enperadorearen garaiko gerra-joanaldi batez (383-388) ari dela uste du Fitak (Fita & Fernández Guerra 1880: 70 hh.) eta nahastuta daudela Devonshireko numiano britainiarrak eta Etiopiako nubiarrek argitzen du. Britainiar Irletako herri zeltiberiar batzuk benetan buztandunak zirela uste zelako Erdi Aroan deitzen zaie hemen kornuallestarrei *caudatos* 'buztandun'.

23. Burgos hiriburutik hurbil daude Oca Mendiak, Ekialdetik. Villafranca-Montes de Oca igaro ondoren igotzen ziren Santiago bidean eta ostatu-eritegi bat baino gehiago zegoen inguruan.

Biscagie et Alaue, ubi habitantes multa castra edificauerunt, et interfecerunt omnes masculos quorum uxores ui sibi rapuerunt, e quibus natos genuerunt qui postea a sequentibus Nauarri uocantur, unde Nauarrus interpretatur *non uerus*, id est non uera progenie aut legitima prosapia generatus. Nauarri etiam a quadam urbe que Naddauer dicitur, prius nomen sumpserunt; que est in illis horis e quibus primitus aduenerunt, quam scilicet urbem in primis temporibus beatus Matheus apostolus et euangelista, sua predicacione ad Dominum conuertit.

Post terram illorum, transitio nemore Oque, uersus scilicet Burgas, sequitur tellus Yspanorum, Castella uidelicet et Campos. Hec est terra plena gazis, auro et argento, palleis et equis fortissimis felix, pane, uino, carne, piscibus, lacte et melle fertilis; lignis tamen est desolata, hominibus malis et uiciosis plena.

Inde terra Gallecianorum, transitis horis Legionis et portibus Montis Yraci et Montis Februarii inuenitur; hec est nemorosa fluminibusque pratis et malariis optimis, fructibusque bonis et fontibus clarissimis apta, urbibus et uillis

Najera, Iruñea eta Baiona bitartean dauden itsasaldeko mendietara heldu ziren hauek ihesean, itsasbazterrera hain zuzen, Bizkaia eta Arabako lurraldeetara. Hemen bizitzen geratu eta gotorleku asko eraiki zituzten, gizonezko denak hil, hauen emazteak indarrez harrapatu eurentzat eta hauengandik umeak sorrarazi zituzten, zeintzuei nafarrak deitu baitiete gero atzetikoez eta horregatik *non uerus* 'ez benetakoa' bezala ulertzen da *nauarrus* 'nafarra', esan nahi baita benetakoa ez den jatorritik edo garbia ez den etorkitik sortua. Naddaver izeneko hiri batetik ere hartu zuten hasieran izena nafarrek²⁴; hiri hau euren aurreneko eskualdean dago eta San Mateo apostolu ebanjelariak bihurtu zuen Jainkoagana bere irakaspenez.

Hauen lurraldearen ondoren, Oca oihana igarota, Burgoseko bidean hain zuzen, Espainiako lurraldea dator²⁵, hots, Gaztela eta Campos²⁶. Lurralde hau altxorrez, urre eta zilarrrez betea da, oihal eta zaldi indartutan aberatsa, ogi, ardo, haragi, arrain, esne eta eztiari dagokionean emankorra, egurrik gabea ordea, gizon gaizto eta aihertsuz betea.

Gero galiziarren lurraldea dator, Leoneko eskualdea eta Irago eta

biscagie] biscagio S || uij] ut S || aut] ortus S || etiam] etiam (s.l.) enim (al. man.) S || nomen] nostri S || R om. inde ab hec est terra plena gazis usque ad litigiosi ualde habentur || lignis] et (mg. al. man.) lignis S || uiciosis] uitiosis S || inde] in S || legionis] legionibus S || inuenitur] inuenierunt S || clarissimis] om. S

24. Etiopiako Nadabar hiriarekin identifikatu da, ez dakigu norainoko fidagarritasunarekin, hemengo *Naddaver* hau.

25. *Sequitur tellus Yspanorum* dakar hemen latinezko testuak eta 'Espainiako lurraldea dator' nahiz 'Espainiako lurraldeak jarraitzen du' uler daiteke. Bigarrena ulertu nahi du, *sequitur* hitzaren zentzu estua hartuta, gainerako itzultzaile gehienek ez bezala, Millán Bravok, ohar luze batean azaltzen duenez (Bravo 1989: 117-118).

26. Cea eta Pisuerga ibaiek mugatzen duten lurraldea da Tierra de Campos, Gaztela eta Leonen arteko lurra.

et segetibus rara, pane triticeo et uino stricta, pane siliginensi et sicera larga, peccoribus et iumentis, lacte et melle, piscibusque marinis immanissimis et paucis abilis, auroque et argento et palleis pellibusque siluestribus ceterisque opibus felix, ymmo gazis sarracenicis copiosa. Galleciani uero genti nostre Gallice magis, pre ceteris gentibus Yspanicis incultis, moribus congrue concor dantur, sed iracundi et litigiosi ualde habentur.

Cebreiro Mendietako mendateak igarota²⁷. Lurralde hau oihantsua da, ibai, zelai, fruta-arboladi bikainak, fruitu onak eta iturri gardenak dituen, hiri, herri eta soro gutxikoa, eskasa gari-ogi eta ardotan, ugaria zekale-ogi eta sagardotan, emankorra ganadu eta zamari, esne eta ezti, itsasoko arrain handi eta txikiei dagokienean, urre, zilar, oihal, basa-larru eta bestelako ondasunetan aberatsa, are ugaria mairu-altxorretan²⁸. Gainerako herri espainiar hezigabeen aldean hobeto egokitzen dira ohituretan galiziarrek gure Frantziako herrira²⁹, haserrekor eta liskarti izanik ere.

segetibus] segretibus S || siliginensi] silignensi S || peccoribus] pecoribus S || ymmo] immo S || concordantur] recordantur S

27. Gaurko Foncebadon herriaren gainean dago Irago mendia, Astorga eta Bierzoko lurren arteko mugan dagoen lekurik garaiena; *Cruz de ferro* ospetsua dago hemen, lehenago segalari galiziarrek Gaztelako lurren lehenezikoz igarotzean gurutze azpian ezarritako harriz osatua, orain erromesek jaurtiriko harriz hornitua. Piedrafita do Cebreiro berriz, Leoneko Bierzo eta Lugo arteko mugan den mendatea da; herriko *palloza* ospetsuez gain, hango monastegiko fraile fede eskasekoari konsagratzen ari zen ogia eta ardoa haragi eta odol bihurtu zitzaizkioneko mirariak egin dute leku hau ezagun.

28. Herriak *mouro*-enak direla esan ohi dituen historiarurreko altxorrez ari dela uste dute itzultzaile batzuek (cf. Moralejo & Torres & Feo 1951: 523), baina salkari bitxiak orokorrean aipatzen direla dirudi.

29. Ikus goragoko oharra *genti nostre Gallice* sintagmari buruz.

Eraskina

Urte askotan erabili izan da testu hau, Erdi Arotik hasita, latina irakasteko, eta egun ere interesgarri eta polita izan daiteke latin ikaslearentzat. Gaurko eskoletako ohituretara egokitu ditugu jatorrizko testuko forma eta grafiak, eta batzuetan baita testua bera ere, sintasia eta lexikoa latin klasikora hurbildu eta askotan erraztuz.

***Liber Sancti Iacobi V, 7:* De nominibus terrarum et qualitatibus gentium quae in itinere Sancti Iacobi sunt**

In Beati Iacobi viatico, via scilicet Tolosana, transitio flumine Garona, invenitur tellus Gasconica; et exinde, transitus Portibus Asperi, terra Aragoni, et inde Navarrorum tellus usque ad Pontem Argae et ultra.

Per tramitem portuum Cysere, post Turonicam invenitur habilis et optima et omni felicitate plena tellus Pictavorum. Pictavi sunt heroes fortes et viri bellatores, arcibus et sagittis et lanceis in bello doctissimi, in acie freti, in cursibus velocissimi, in veste venusti, in facie praeclari, in verbis astuti, in praemiis largissimi, in hospitibus prodigi.

Inde tellus Sanctonensium invenitur; inde transitio quodam maris brachio et flumine Garona, Burdegalensium tellus quae vino optimo et piscibus fertilis, sed lingua rustica est. Sanctonenses lingua rustici sunt, sed Burdegalenses rusticiores.

Inde Burdegalenses Landae itinere dierum trium invenitur. Tellus omni bono desolata est, pane, vino, carne,

piscibus, aquis et fontibus vacua, villis rara, plana, sabulosa, melle tamen et milio et panico et porcis larga. Tu autem si aestate forte per eam transieris, faciem tuam studiose custodi a muscis immanissimis quae *guespe* vel *tavones* vulgo dicuntur, quae maxime ibi abundant. Et nisi diligenter pedem observaveris, in arena marina quae ibi abundat usque ad genua statim lapsus fueris.

Transito vero hoc solo, invenitur terra Gasconica, candido pane et optimo vino rubicundo larga, nemoribus et pratis, fluminibusque fontibus sanis apta. Gasconi sunt verbosi, derisores, libidinosi, ebriosi, cibus prodigi, male induti pannis et gazis devastati, bellis tamen assueti, sed hospitalitate pauperum praecipui. Circa ignem sedentes, sine mensa comedere et uno scypho omnes bibere utuntur. Largiter comedunt et bibunt et male vestiuntur, et turpe subpositis paucis paleis, in putredine scilicet, familia cum domino et domina, omnes una recumbunt.

Huius terrae exitu, via scilicet Sancti Iacobi, duo fluvii sunt qui prope villam Sancti Iohannis Sorduae, alter ad dexteram et alter ad levam fluunt, quorum primus dicitur *gaver* et alter *flumen*, qui sine rate nullo modo transmeari possunt, quorum nautae penitus damnandi sunt. Cum enim flumina illa admodum stricta sint, tamen de unoquoque homine tam de paupere quam de divite quem ultra transportant, unum nummum more accipiunt, et de iumento quattuor, vi etiam indigne capiunt. Est etiam navis illorum modica, unius arboris facta, equos minime recipiens, quam cum intraveris te ipsum caute custodi, ne forte in aquam cadas. Oportebit enim equum tuum per frenum trahere post

te, extra navim, per pelagum. Igitur cum paucis ingredi navim, quia si nimis onerata fuerit, cito periclitabitur. Multotiens etiam tantam peregrinorum turmam nautae, accepto pretio, intromittunt, ut navis subvertitur et peregrini in pelago necantur. Unde nautae nequiter gaudent, captis mortuorum spoliis.

Inde circa Portus Cisereos tellus Basclorum est, habens urbem Baionam in maritima versus septemtrionem. Haec terra lingua barbara est, nemorosa, montuosa, pane et vino omnibusque alimentis desolata, excepto quia malis et sicera et lacte est consolata.

In hac terra, mali portageri sunt –scilicet circa Portus Cisereos, villa quae dicitur Hostavalla et villa Sancti Iohannis et Sancti Michaelis Pedis Portuum Cisere– qui penitus damnandi sunt. Exeunt enim obviam peregrinis cum duobus aut tribus iaculis, tributa iniusta vi capientes. Et si quis transeuntium, secundum eorum petitionem, nummos illis dare noluerit, et iaculis illum percruciant et census ab eo auferunt, exprobantes illum et usque ad femoralia exquirentes. Ipsi sunt feroces et terra in qua commorantur ferox et silvestris et barbara; ferocitas vultuum linguaeque barbarae eorum, corda illos videntium expavescit. Cum non liceat rite accipere tributum nisi a mercatoribus tantum, a peregrinis et ab omnibus transeuntibus iniuste accipiunt; quando licet more accipere de qualibet re quattuor nummos vel sex, octo vel duodecim, duplum scilicet, capiunt.

Quapropter praecipimus et exoramus ut hi portageri et rex Aragonensis ceterique divites qui tributis pecunias ab eis accipiunt

omnesque illorum consentientes, scilicet Raimundus de Solis et Vivianus de Acromonte et vicecomes de Sancto Michaeli cum cunctis progeniebus suis venturis, una cum praefatis nautis et Arnaldo de Guinia cum omni progenie sua ventura, atque cum ceteris dominis aquarum praedictarum qui ab istis nautis nummos navigii iniuste accipiunt, cum sacerdotibus etiam qui poenitentiam vel eucharistiam scienter illis tribuunt, vel officium divinum illis faciunt, vel in ecclesia eos consentiunt, donec longa ac patefacta poenitentia respiciant, et modum in tributis suis ponant, non solum in sedibus episcopalibus terrae illorum, sed etiam in beati Iacobi basilica, peregrinis audientibus, sedule excommunicentur. Et quicumque praelatorum ex hoc, vel amore vel lucro, eis parcere voluerint, anathematis gladio percruciantur. Ipsi portageris a peregrinis tributum accipere nullo modo licet, et nautis praefatis de duobus hominibus, scilicet de divitibus, pro navigio unum obolum et de equo unum nummum accipere rite licet, de paupere nihil. Et magnas etiam naves in quibus iumenta et homines largiter queant intrare habere debent.

In terra etiam Basclorum, via Sancti Iacobi est excellentissimus mons qui dicitur Portus Cisere, aut quia porta Yspaniae ibi est aut quia per illum montem res necessariae de alia terra ad aliam transportantur; cuius ascensus octo miliaris et descensus similiter octo est. Sublimitas namque eius tanta est ut visa est usque ad coelum tangere, cuius ascensori visum est propria manu coelum posse palpari; de cuius fastigio potest videri mare Britannicum et occidentale et ora etiam trium regionum, scilicet Castellae et Aragoni et Galliae. In

summo eiusdem montis est locus qui dicitur Crux Karoli quia super illum securibus et dolabris et lignibus ceterisque instrumentis, Karolus cum suis exercitibus in Yspaniam pergens, olim tramitem fecit signumque dominicae crucis prius in eo elevavit et tandem, flexis genibus, versus Galleciam Deo et Sancto Iacobo precem fudit. Quapropter peregrini, genua sua ibi flectentes versus Sancti Iacobi patriam, ex more orant et singuli singula vexilla dominicae crucis infigunt. Mille cruces ibi possunt inveniri, unde primus locus orationis Sancti Iacobi ibi habetur. In eodem monte, antequam Christianitas in oris yspanicis ad plenum augesceretur, Navarri impii et Bascli peregrinos ad Sanctum Iacobum pergentes non solum latrocinari sed etiam ut asinos equitare et perimere solebant.

luxta montem illum versus scilicet septemtrionem, est vallis quae dicitur Vallis Karoli in qua hospitatus fuit idem Karolus cum suis exercitibus quando pugnatore in Runciavalle occisi fuere; per quam etiam multi peregrini ad Sanctum Iacobum tendentes transeunt, nolentes montem ascendere.

Postea in descensione eiusdem montis, invenitur hospitale et ecclesia in qua est petra quam Rotolandus heros potentissimus, spata sua, a summo usque deorsum per medium trino ictu scidit.

Deinde invenitur Runciavallis, locus scilicet quo bellum magnum olim fuit factum in quo rex Marsirus et Rotolandus et Oliverus et alii pugnatore cum XL milibus christianorum simul et Sarracenorum occisi fuere.

Post hanc vallem invenitur tellus Navarrorum quae felix pane et vino,

lacte et pecoribus est. Navarri Basclique unius similitudinis et qualitatis in cibis et vestibus et lingua sunt, sed Bascli facie candidiores Navarris.

Navarri pannis nigris et curtis usque ad genua tantummodo, Scotorum more, induuntur et calceis quos *lavarca*s vocant, de piloso corio non confecto factis, corrigiis circa pedem alligatis, plantis pedum tantummodo involutis, reliquis nudis, utuntur. Palliolis laneis atris, longis usque ad cubitos, paenulae modo fimbriatis, quae vocant *saias* utuntur.

Hi vero turpiter vestiuntur et turpiter comedunt bibuntque. Omnis namque familia domus Navarri, tam servus quam dominus, tam ancilla quam domina, omnia pulmenta simul mixta in uno catino, non coclearibus sed manibus propriis, solet comedere et uno scypho bibere. Si illos comedere videres, canibus edentibus vel porcis eos computares.

Sique illos loqui audires, canum latrantium memorares. Barbaram enim linguam habent, Deum vocant *Urcia*, Dei genitricem *Andrea Maria*, panem *ogui*, vinum *ardum*, carnem *aragui*, pisces *araign*, domum *echea*, dominum domus *iaona*, dominam *andrea*, ecclesiam *elicera*, presbiterum *belaterra*, quod interpretatur pulchra terra, triticum *gari*, aquam *uric*, regem *ereguia*, Sanctum Iacobum *laona domne lacue*.

Haec est gens barbara, omnibus gentibus dissimilis ritibus et essentia, omni malitia plena, colore atra, visu iniqua, prava, perversa, perfida, fide vacua et corrupta, libidinosa, ebriosa, omni violentia docta, ferox et silvestris, improba et reproba, impia et austera,

dira et contentiosa, ullis bonis inculta, cunctis vitiis et iniquitatibus edocta, Getis et Sarracenis consimilis malitia, nostrae genti Gallicae in omnibus inimica. Pro uno nummo tantum perimit Navarrus aut Basclus, si potest, Gallicum.

In quibusdam oris eorundem, in Biscagia scilicet et Alava, dum Navarri se calefaciunt, vir mulieri et mulier viro verenda sua ostendunt. Navarri etiam utuntur fornicatione incesta pecudibus: seram enim Navarrus ad mulae suae et equae posteriora suspendere dicitur, ne alius accedat sed ipse. Vulvae etiam mulieris et mulae basia praebet libidinosa. Quapropter ab omnibus peritis sunt spernendi Navarri.

In campo tamen belli, probi habentur, ad assiliendum castrum improbi, in decimis dandis legitimi, in oblationibus altarium assueti. Cum ad ecclesiam Navarrus it, aut panis aut vini aut tritici aut alicuius substantiae oblationem Deo facit.

Ubicumque Navarrus aut Basclus pergit, cornu ut venator collo suspendit et duo iacula aut tria quae *auconas* vocat ex more manibus fert. Cumque domum ingreditur et regreditur, ore sibilat ut milvus et dum in secretis locis vel in solitudinibus surripiendi causa latens, socios clam convocare vult, vel more bubonis cantat, vel instar lupi ululat.

Tradi solet illos ex genere Scotorum descendisse, quod similes illis sunt moribus similitudineque. Iulius Caesar, ut traditur, tres gentes, Nubianos scilicet, Scotos et Cornubianos caudatos, ad expugnandum Yspanorum populos, quod tributum ei reddere nolebant, ad Yspaniam misit,

praecipiens eis ut omnem sexum masculinum gladio interficerent femineumque tantum ad vitam reservarent. Qui cum per mare terram illam ingressi essent, confractis navibus suis, ab urbe Barquinona usque ad Caesaraugustam et ab urbe Baiona usque ad montem Ocae, igne et gladio devastaverunt. Hos fines transire nequiverunt, quoniam Castellani coniuncti illos expugnantes a finibus suis eiecerunt. Illi autem fugientes venerunt ad montes marinos qui sunt inter Nageram et Pampiloniam et Baionam, scilicet versus maritimam, in terra Biscagiae et Alavae, ubi habitantes multa castra aedificaverunt, et interfecerunt omnes viros quorum uxores vi sibi rapuerunt, e quibus natos genuerunt qui postea a sequentibus Navarri vocantur, unde Navarrus interpretatur *non verus*, id est non vera progenie aut legitima prosapia generatus. Navarri etiam a quadam urbe quae Naddaver dicitur, prius nomen sumpserunt; quae est in illis oris e quibus primitus advenerunt, quam urbem in primis temporibus beatus Matheus apostolus et evangelista, sua praedicatione ad Dominum convertit.

Post terram illorum, transito nemore Ocae, versus scilicet Burgas, sequitur tellus Yspanorum, Castella videlicet et Campos. Haec est terra plena gazis, auro et argento, palliis et equis fortissimis felix, pane, vino, carne, piscibus, lacte et melle fertilis; lignis tamen est desolata, hominibus malis et vitiosis plena.

Inde terra Gallecianorum, transitis oris Legionis et portibus Montis Yraci et Montis Februarii invenitur; haec est nemorosa fluminibusque pratis et malis optimis, fructibusque bonis et fontibus clarissimis apta, urbibus et

villis et segetibus rara, pane triticeo et vino stricta, pane siligineo et sicera larga, pecoribus et iumentis, lacte et melle, piscibusque marinis immanissimis et parvis habilis, auroque et argento et palliis pellibusque silves-

tribus ceterisque opibus felix, immo gazis sarracenicis copiosa. Galleciani vero genti nostrae Gallicae magis, prae ceteris gentibus Yspanicis incultis, moribus congrue concordantur, sed iracundi et litigiosi valde sunt.